

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертаційну роботу Вдовіченко Оксани Володимирівни
«Психологічні основи ризику особистості в онтогенезі»,
представленої на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за
спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дана проблема є актуальною та цікавою, незважаючи на чималу кількість праць, присвячених визначеному питанню і значення особистісних особливостей, що впливають на ситуацію ризику. Слід відмітити дефіцит досліджень, що є спеціально спрямованими на вивчення ризику особистості в онтогенезі, а також профілактиці небезпечного чи деструктивного ризику і проведенню його корекції з урахуванням вікових особливостей.

Дисертаційне дослідження Оксани Володимирівни Вдовіченко є безперечно нагальним та актуальним, тому, що, насамперед, започатковано новий напрям дослідження ризику особистості в онтогенезі, визначено його психологічні основи, що базуються на циклічно структурно-процесуальній моделі, схарактеризовано специфіку його вираженості на вікових кризових періодах, побудовано систему превенції та його корекції. Саме структурні компоненти ризику, його виявлення у певних сферах життєдіяльності, наявність специфічних чинників, вікових та особистісних особливостей виступають психологічною основою ризику особистості. Водночас існуюча методологічна ситуація розриву між академічною психологією та психологічною практикою в контексті проблематики ризику потребує зусиль з її переборення, адже, не дивлячись на наявність досліджень різних його аспектів, недостатньо вивченим у вітчизняній та зарубіжній психології залишається питання ризику особистості, яке є особистісною передумовою здійснення відповідних впливів. Відтак, абсолютно обґрунтованим є науковий інтерес дисертантки до вивчення явища ризику особистості, позаяк дійсно відсутні роботи з його визначення, концептуалізації та емпіричного дослідження.

Слід зауважити співзвучність проблематики дисертації науково-дослідній роботі кафедри теорії та методики практичної психології «Психологічні особливості регуляції діяльності особистості, що розвивається», включеної до тематичного плану Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Структура дисертації послідовно відбиває хід дослідницького процесу. Зміст першого розділу свідчить, що О. В. Вдовіченко провела ґрунтовний та різнобічний не тільки аналіз, а й синтез досліджень з проблематики ризику (з безпосереднім вживанням означеного терміну або ж опосередковано через виявлення сутнісного його змісту) як в межах вітчизняної, так і на теренах зарубіжної науки. Уточнення вихідних понять «ризик», «небезпека», «ситуація ризику», «невизначеність» тощо, дозволило авторові розмежувати співзвучні та похідні, окреслити власний погляд на визначення досліджуваного явища.

Встановлено основні ракурси та тенденції у вивченні ризику, його різновиди та специфічні особливості, що дозволило визначити основні закономірності та прогалини у його науковому пізнанні. Показано, що ризик є

об'єктом міждисциплінарних досліджень і має свою специфіку вивчення в контексті професійної та спортивної діяльності, в багатьох галузях знань (в історії, економіці, соціології, політології, психології, в юридичних, природничих, екологічних і технічних науках тощо). Що ж стосується дослідження ризику в психологічній науці, то слід відзначити багатоаспектність його висвітлювання. Традиційно досліджувались такі аспекти ризику, як: вплив мотивації на прийняття рішення та поведінку людини в різних умовах; виправданості та обґрунтованості ризикованих дій; зв'язок схильності до ризику з девіантною поведінкою; особистісний зміст почуття ризику; схильність до ризику, ототожнення з небезпекою, загрозою, втратами та закінчуючи пошуком нових ідей, спрямованістю на прогресивне майбутнє тощо.

Аналіз теоретико-емпіричних джерел дав змогу дійти важливих узагальнень стосовно наявності суб'єктивних й об'єктивних детермінант ризику, його структурно-функціональної характеристики, що передбачає визначення його складових та функціональне призначення. Так, ризик, як психологічний феномен включає ситуацію ризику, її усвідомленість, ситуацію вибору, оцінку, чинники і межі ризику.

Досить коректно та виважено обґрунтовується використання в роботі терміну «ризик особистості», який слід розглядати на одному із чотирьох рівнях організації й функціонування суспільства, а саме на мікрорівні – рівні окремої особистості.

Окремого інтересу заслуговує авторський погляд на ризик особистості як інтегральне утворення, що виявляється в схильності та готовності до ризику. Важливим у цьому процесі виступає суб'єктивна оцінка ситуацій як небезпечних і невизначених, яка залежить від когнітивних, афективних, мотиваційно-регулятивних та конативних чинників, що визначають особливості прийняття рішення щодо поведінки в ситуації ризику.

Доведено, що саме кризові періоди онтогенезу відрізняються максимальним загостренням внутрішніх суперечностей, переживання яких є навантаженням на ті ресурси особистості, які вона потребує в ситуаціях ризику. Можна констатувати, що криза завжди супроводжується ризикованими діями, стресом та певним чином містить у собі фрустрацію, оскільки завжди пов'язана з блокуванням частини потреб, конфліктом. При цьому суттєвий розрив між реальним та бажаним завжди потребує активізації ціннісно-сміслової діяльності. Різні автори пропонують певні способи виходу з кризи: метод проб і помилок; переоцінка цінностей, ситуації ризику; захисні реакції та ін.

Особливо значущими для дослідження ризику особистості є саме вікові кризи, які обумовлюють глобальні змістові та структурні зміни онтогенетичного розвитку психіки особистості. До останніх слід віднести кризи підліткового (13-16), молодого (30-35) та середнього (45-50) віку.

До переваг другого розділу «Методологічні основи концептуалізації ризику особистості в онтогенезі» варто віднести визначення теоретико-методологічних основ та побудови циклічної структурно-процесуальної моделі ризику особистості. Визначення переліку цих структурно-процесуальних фаз дозволило дисертанту логічно підійти до вирішення питання побудови власного емпіричного дослідження як для встановлення ще невизначених аспектів, так і

для перевірки і уточнення вже відомих фактів з проблематики ризику в контексті вивчення саме ризику особистості в віковій кризовій періоді онтогенезу. Виявлено, що загалом ризик особистості характеризується певною віковою динамікою. У підлітковому віці показники суб'єктивної оцінки ситуацій як небезпечних та невизначених є найнижчими, проте з віком обережність та суб'єктивне сприйняття ситуацій як небезпечних та невизначених зростає. Показники змістовних та якісних характеристик схильності до ризику також характеризуються вищим рівнем у підлітковому віці у порівнянні з дорослістю, а у пізній дорослості – найнижчим рівнем. Втім зазначена динаміка є справедливою лише для сталих етапів онтогенезу, в той час кризові періоди дорослості (близько 30 та 45 років) за більшістю показників ризику особистості відповідають високому рівню, так само як і у підлітків.

Відзначено, що психологічні основи ризику особистості прискіпливо вивчались в кризовій періоді онтогенезу, оскільки на даному проміжку: зростає сензитивність до вираженості й прояву ризику; знижується самоконтроль, здатність прогнозувати і відслідковувати наслідки власної поведінки; зростає імпульсивність, тривожність, емоційна нестабільність та ін.; загострюється потреба у пошуку гострих відчуттів та новизни, відтак домінують бажання яскравих вражень; ситуації не усвідомлюються як небезпечні та невизначені.

Логічним продовженням теоретичного опрацювання авторкою явища ризику особистості постає здійснене нею ґрунтовне емпіричне дослідження, якому передують розробка цілого комплексу психодіагностичних інструментів. Описані особливості даних психодіагностичних інструментів яскраво відбиваються у обраних дисертантом способах перевірки їх надійності та валідності, проведенні процедури стандартизації, що демонструє високий фаховий рівень автора та вказує на вагоме прикладне значення дисертаційної роботи. Саме висвітленню цього питання присвячено третій, четвертий та п'ятий розділи дисертаційного дослідження, де також наведена загальна стратегія емпіричного дослідження, що сприяло ґрунтовному дослідженню психологічних основ ризику особистості на вікових кризових періодах онтогенезу.

Варто також відзначити очевидну структурну складність емпіричної частини роботи та множинність отриманих даних, що ставило перед автором непросту задачу коректної обробки та викладення результатів і, варто відмітити, що О. В. Вдовіченко, досить вдало, з нею справилась. Саме емпірична частина містить ряд цікавих результатів, що значно розширюють наукову новизну дослідження. Насамперед мова йде про взаємозв'язок показників ризику особистості з певним спектром особистісних особливостей, встановлення переліку характеристик, вираженість яких може виступати основою у прогнозуванні певних його типів. Так, у підлітковому віці ризик особистості детермінується комплексом особистісних особливостей серед яких домінуючими є: особистісна тривожність, креативність, аутоагресія, вербальна агресія та ін.; позитивне ставлення до новизни, прагнення до досконалості й успіху, підозрілість, ситуативна тривожність та ін. у період ранньої дорослості; азарт, захопленість, страх, уникнення, заперечення, нерішучість та ін. у період середньої дорослості.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень та висновків, представлених в роботі, визначається: ретельністю теоретичного аналізу робіт як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, причому різних наукових шкіл та напрямків; застосуванням принципів системного, особистісного, ситуаційного підходів, що відповідає сучасним тенденціям дослідницьких робіт в психології; комплексом емпіричних методів, адекватними методами математичної статистики; репрезентативною вибіркою дослідження.

Цікавою та важливою у дисертаційному дослідженні виступає побудована й апробована превентивно-корекційна система ризику особистості, упровадження якої сприяло становленню відповідального ставлення до власного здоров'я, життя й оточуючих, а також здійсненню профілактики небезпечного чи деструктивного ризику та проведенню його корекції з урахуванням особливостей підліткового віку. Результати превентивно-корекційної системи можуть бути використано для психокорекційної роботи щодо зниження небезпечної поведінки в підлітковому віці та превенції його вираженості на наступних вікових проміжках, а також для оптимізації життєвого шляху в індивідуальному, сімейному та соціальному вимірах. Відмічені аспекти практичної значущості проведеного дослідження підтверджені інформацією про апробацію його результатів.

В якості особливого достоїнства варто відмітити високий ступінь «прозорості» в викладенні результатів роботи. Так, О. В. Вдовіченко показує суперечливість деяких отриманих нею результатів, що свідчить про прагнення автора до наукової істини, а не до формальної невразливості отриманих даних.

За загальної позитивної оцінки роботи, можна висловити окремі зауваження та побажання до даної роботи, які жодним чином не применшують її достоїнств як цілісного теоретико-емпіричного дослідження, що має безсумнівний внесок в психологічну науку.

1. У своєму дисертаційному дослідженні О.В.Вдовіченко розглядає ризик як певну психологічну властивість особистості, що є достатньо обґрунтованим та коректним. Проте, при такому підході треба визначати ту властивість, яка є протилежно спрямованою і утворює дихотомічну пару, і функціонально врівноважує ризик особистості. На жаль цей аспект проблеми майже не розглянуто у дисертаційному дослідженні.

2. Авторкою розроблено цікаву та евристичну циклічну структурно-процесуальну модель ризику особистості. Проте викликає сумнів обґрунтованість саме циклічності цієї моделі, бо циклічність передбачає закономірне відтворення певної структури події у певні проміжки часу. На нашу думку, більш коректним було б визначення цієї моделі як «кільцевої», що більш точно відповідає запропонованій функціональній структурі ризику.

3. Одним із ключових тверджень дисертації є теза про посилення схильності до ризику у кризові періоди життя особистості. Проте структура емпіричного дослідження не дає достатніх підстав для утвердження того факту, що піддослідні знаходилися у стані життєвої чи психологічної кризи – ознака досягнення певного віку є вочевидь недостатньою. При цьому наголосимо, що отримані авторкою дані про змінювання структури ризику є беззаперечними.

4. В результаті емпіричного дослідження авторкою виокремлено значну кількість психологічних чинників, які, на її думку, входять до структури

ризиком особистості. На наш погляд не вистачає узагальненої інтерпретації, яка показала би яким чином ці фактори поєднуються у цілісні психологічні конструкції особистості.

5. Було б дуже цікавим проведення додаткового дослідження з контингентом дорослих того ж критичного віку, але чия діяльність є ризиконебезпечною (пожежники, оперативники, військові тощо). Таке дослідження, на нашу думку, могло б суттєво вплинути на встановлення надійності і обґрунтованості висновків. Зрозуміло, що це тільки побажання, бо таке дослідження далеко виходить за межі предмету даної роботи.

Однак висловлені зауваження носять переважно рекомендаційний характер та не знижують в цілому позитивну оцінку дисертації. Представлена робота є актуальною, проведеною на високому теоретичному та емпіричному рівні.

Автореферат відповідає тексту дисертації, а публікації автора повністю відображають її основний зміст. Результати та висновки дисертації пройшли необхідну перевірку та апробацію.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, що дисертація «Психологічні основи ризику особистості в онтогенезі» за актуальністю та новизною тематики, теоретичною та практичною значущістю, емпірично підтвердженими результатами відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 34.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.), відповідає спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія, а її автор – Оксана Володимирівна Вдовіченко – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Ю. М. ШВАЛЬБ

